

SUSRETI PEDAGOGA NACIONALNI NAUČNI SKUP

24. i 25. januar 2020.

PARTICIPACIJA U OBRAZOVANJU

PEDAGOŠKI (P)OGLEDI

ZBORNİK RADOVA

1838

1949

Izdavači

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
Institut za pedagogiju i andragogiju
Čika Ljubina 18–20, Beograd

Pedagoško društvo Srbije
Terazije 26, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Živka Krnjaja
Nataša Stojanović

Urednici

dr Lidija Radulović
dr Vladeta Milin
dr Bojan Ljujić

Recenzenti saopštenja

Prof. dr Radovan Antonijević
Prof. dr Biljana Bodroški Spariosu
Doc. dr Saša Dubljanin
Prof. dr Emina Hebib
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Ivana Jeremić
Doc. dr Bojan Ljujić
Doc. dr Maja Maksimović
Prof. dr Nataša Matović
Doc. dr Vladeta Milin
Doc. dr Zorica Milošević
Doc. dr Jovan Miljković
Doc. dr Lidija Miškeljin

Nevena Mitranić
Doc. dr Nataša Nikolić
Prof. dr Violeta Orlović Lovren
Prof. dr Dragana Pavlović Breneselović
Prof. dr Katarina Popović
Prof. dr Lidija Radulović
dr Mirjana Senić Ružić
Prof. dr Vera Spasenović
Doc. dr Milan Stančić
Doc. dr Zorica Šaljić
Prof. dr Aleksandar Tadić
Prof. dr Jelena Vranješević

Prelom

Aleksa Eremija
dr Milan Stančić

Dizajn korica

dr Mirjana Senić Ružić

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije organizovali su u okviru Susreta pedagoga nacionalni naučni skup sa temom „Participacija u obrazovanju – pedagoški (p)ogledi”. Cilj naučnog skupa bio je da se razmotre najnovija naučna saznanja relevantna za participaciju različitih aktera vaspitnoobrazovnog sistema (dece, roditelja, vaspitača, nastavnika, stručnih saradnika, istraživača u oblasti obrazovanja) u odlučivanju o pitanjima u vezi sa nastavom, aktivnostima u vaspitnoobrazovnim institucijama i vaspitnoobrazovnom sistemu, da se razmene i sagledaju iskustva participacije u vaspitnoobrazovnoj praksi, kao i da se prepoznaju uloge i odgovornosti pedagoga u podsticanju participacije.

Programski odbor skupa

dr Šefika Alibabić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Radovan Antonijević, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Nataša Vujisić Živković, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Miomir Despotović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Živka Krnjaja, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Snežana Medić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Dragana Pavlović Breneselović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Aleksandra Pejatović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Biljana Bodroški Spariosu, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Jelena Vranješević, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Nataša Matović, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Kristinka Ovesni, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Violeta Orlović Lovren, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Lidija Radulović, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Vera Spasenović, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Aleksandar Tadić, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Emina Hebib, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Saša Dubljanin, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Aleksandra Ilić Rajković, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Ivana Jeremić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Bojan Ljujić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Vladeta Milin, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Lidija Miškeljin, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Nataša Nikolić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Milan Stančić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Zorica Šaljić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Nataša Stojanović, predsednica Pedagoškog društva Srbije

Biljana Radosavljević, potpredsednica Pedagoškog društva Srbije

dr Miroslav Pavlović, Pedagoško društvo Srbije

Maja Vračar, Pedagoško društvo Srbije

Organizacioni odbor skupa

dr Nataša Nikolić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Nevena Mitranić, asistent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dragana Purešević, asistent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Mirjana Senić Ružić, asistent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Luka Nikolić, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Ivana Patnić, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Milica Sekulović, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Jelena Stojković, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Jelena Janjić, student doktorskih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Jelena Medar, student doktorskih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Jelena Sekulić, student doktorskih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Katarina Bošković, sekretar Pedagoškog društva Srbije

Aleksa Eremija, tehnički urednik, urednik sajta Pedagoškog društva Srbije

Slovenka Simić, Pedagoško društvo Srbije

Irena Mučibabić, Pedagoško društvo Srbije

Slavica Ilić, Pedagoško društvo Srbije

Klub studenata pedagogije, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Napomena. Naučni skup je realizovan u okviru projekta Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu „Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja u Srbiji” (br. 179060) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Razvojnog plana Pedagoškog društva Srbije.

Sadržaj

Uvodna saopštenja	7
David Frost – Enhancing teacher professionalism: The power of non-positional teacher leadership	8
Vladeta Milin – Dijalog kao pokazatelj participacije učenika u nastavi	26
Jelena Vranješević – Deca u participativnim istraživanjima: zona narednog ili budućeg razvoja odraslih?	34
Teorijsko-metodološki pogledi na participaciju u obrazovanju: od značenja pojma do participativne kulture vaspitnoobrazovnog sistema	39
Aleksandar Tadić i Luka Nikolić – Emancipatorska pedagogija i participativne obrazovne prakse	41
Dragana Pavlović Breneselović – Godine uzleta: participativni model uvođenja novih osnova programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja	47
Milan Stančić – Participacija učenika u odlučivanju o ocenjivanju: zašto i kako?	55
Nataša Nikolić i Radovan Antonijević – Moralna autonomija kao cilj moralnog vaspitanja	64
Nikola Koruga – Utopijske zajednice kao podsticaj za promišljanje participacije u obrazovanju	70
Nataša Matović – Participacija nastavnika razredne i predmetne nastave u naučnim istraživanjima	76
Ljiljana Vdović, Biljana Mihailović i Biljana Radosavljević – Istraživanja vaspitno-obrazovne prakse – akciona istraživanja	84
Violeta Orlović Lovren i Maja Maksimović – Podučavanjem ka aktivnom građanstvu – izazovi za univerzitetske nastavnike	93
Maja Bosanac i Jovana Milutinović – Uključenost univerziteta u život zajednice	101
Katarina Jorović – Participacija kao neizostavni element ekološkog vaspitanja i obrazovanja	108
Participacija u vaspitnoobrazovnom kontekstu: istraživački uvidi i ogledi iz prakse	114
Vera Spasenović, Emina Hebib i Zorica Šaljić – Odlučivanje o obrazovnoj politici: ko se sve pita	115
Vera Radović, Emina Hebib i Kristinka Ovesni – Podsticanje participativnosti u programima za profesionalno usavršavanje pomoću informaciono komunikacionih tehnologija	123
Ana Miljković-Pavlović – O čemu zaista vaspitači odlučuju – participacija vaspitača u odlučivanju o važnim pitanjima svoje profesije	130
Milica Vasiljević Blagojević i Nataša Duhanaj – Mišljenja učenika i nastavnika o odabranim aspektima kvaliteta nastave	139

Biljana Bodroški Spariosu i Mirjana Senić Ružić – Participacija roditelja u podsticanju ranog razvoja deteta: primer vodiča za zdravstvene radnike	147
Aleksandra Jovanović – Participacija roditelja u školovanju dece: aktivnosti roditelja i škole	154
Dragana Radenović – Participacija roditelja u osnovnom obrazovanju i vaspitanju učenika iz ugla školske prakse	162
Daliborka Popović – Odlike porodičnog vaspitanja kao važna pretpostavka u prevenciji vršnjačkog nasilja	170
Maja Vračar i Saška S. Milovanović – Participacija učenika u prevenciji nasilja – primer delovanja medijatorske sekcije	177
Saša Dubljanin – Participacija učenika u procesu organizacije i realizacije nastavnog časa.....	185
Dejana Mutavdžin i Blanka Bogunović – Preferencije prema učestvovanju u donošenju odluka i u aktivnostima školskog učenja kod muzički darovitih učenika i studenata.....	192
Danijela Mešanović – Kako učenici vide povratne informacije	200
Nataša Duhanaj i Milica Vasiljević Blagojević – Stav prema saradnji porodice i škole – perspektiva učesnika procesa.....	207
Marina Antonijević – Stavovi roditelja o prvom razredu	216
Mesto i uloga pedagoga u građenju participativne kulture u obrazovanju	225
Živka Krnjaja i Dragana Purešević – Participacija pedagoga u promeni kulture dečjeg vrtića	226
Nevena Mitranić – Pobeći sa Petrom: konture participacije na mapi jednog događaja ...	234
Jelena Paić, Zorica Pantović i Marija Belenzada – Participacija dece i odraslih u menjanju zajedničkih prostora vrtića.....	244
Jasmina Vuletić, Marina Aleksić i Nađa Radučić – Horizontalno učenje u ustanovi kao pokretač u implementaciji novih osnova predškolskog vaspitanja i obrazovanja ..	252
Siniša Milak – Učešće roditelja i pedagoga u sprečavanju ranog napuštanja školovanja učenika: dometi i ograničenja.....	258
Participacija u zoni narednog razvoja: od postojeće ka budućim praksama	265
Jelena Stojković – Participacija dece predškolskog uzrasta u prostoru digitalnih tehnologija kroz četiri diskursa.....	266
Bojan Ljujić – Participacija odraslih u dokoličarskom obrazovanju putem Interneta	276
Jelena Sekulić – Participacija nastavnika u procesu koncipiranja stručnog usavršavanja: mogućnosti i dometi.....	285
Jelena Medar i Jelena Janjić – Kooperativna nastava kao kontekst za ostvarivanje participacije učenika.....	293
Milica Petrović, Nikola Macut i Marija Bulatović – Studentski procesfolio u visokoškolskoj nastavi stručno-aplikativnih predmeta tehničko-tehnološke oblasti.....	300

UTOPIJSKE ZAJEDNICE KAO PODSTICAJ ZA PROMIŠLJANJE PARTICIPACIJE U OBRAZOVANJU

Nikola Koruga¹³
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Apstrakt

Ovaj rad bavi se promišljanjem mogućih doprinosa utopijskih zajednica teorijama i mehanizmima participativnog stvaranja znanja u obrazovanju. Analizirane su obrazovne prakse naselja Aurovil, utopijske zajednice smeštene na jugu Indije. Podaci za analizu prikupljeni su detaljnim istraživanjem tekstova o obrazovnim praksama predstavljenih na web portalu Aurovil zajednice. Rezultati analize sadržaja ukazali su na to da utopijske prakse predstavljaju prostor u kom se mogu testirati idealtipski modeli u nastajanju proizašli iz prakse utemeljene na utopijskoj imaginaciji. Na ovaj način može doći do brisanja jasne granice između teorije i prakse, istraživača i učesnika istraživanja. Naime, koncepti se kontinuirano osmišljavaju, realizuju i preispituju.

Ključne reči: utopijska zajednica, participacija, obrazovanje, obrazovni sistem.

Teorijski okvir

Ima li mesta imaginaciji u istraživanju obrazovnih praksi? Misleći utopiju otvaramo um ne za nemoguće, već za bolje i hrabrije. Ovaj rad će se baviti istraživanjem mogućih doprinosa utopijskih prostora participativnim praksama u oblasti obrazovanja.

Naime, želim da preispitam otvorenost obrazovnih praksi u aktivnim utopijama (Jurić, 2005), koje predstavljaju žive eksperimente, tj. pokušaje da se otelotvori i isproba utopijsko mišljenje, da se ostvare želje za boljim sutra osvajanjem i stvaranjem autnomnih prostora današnjice. Halpin utopije opisuje kao „neizvodljive ideale”, odnosno „nemoguće i vizionarske perfekcije”, te ih deli na spacijalne i procesne utopije. Jedne predstavljaju procese u aktuelnim društvima kojima se ostvaruje ekonomski balans,

13 E-mail: nikola.koruga@f.bg.ac.rs

ljudska prava i sl., dok druge podrazumevaju zamišljanje, nekada čak i formiranje, zajednica u kojima se želje i maštanja mogu ostvarivati (Halpin, 199: 348).

Utopijske prakse, usko stoje u vezi sa radikalnim pedagoškim teorijama. U obrazovanju odraslih najistaknutiji su koncepti Paula Freira (Paulo Freire) i Majlesa Hotona (Myles Horton). Pedagogijom potlačenih (Freire, 1970) pozivaju se svi ka ostvarivanju pravednijeg društva osnaživanjem deprivilegovanih obrazovanjem. Podsticanjem na pismenost kojom možemo „da čitamo svet, a ne samo reči” dobijamo mogućnost da svi učestvujemo u željenim društvenim promenama. Džarvis (Jarvis) upravo funkciju utopije u obrazovanju vidi u artikulisanju želja. Učiti nekoga da želi, da želi bolje i više, a iznad svega drugačije, dovodi do formiranja novih i alternativnih skupova vrednosti. To su vrednosti kojima se komunicira putem njihovih implikacija na celokupan život, ako govorimo o utopiji kao iskustvu gde se pored kognicije stvara prostor da se oseti da stvari ne moraju biti ovakve kakve jesu (Jarvis, 1993: 143–151). Možemo pretpostaviti da takav pristup otvara prostor za mnoge aktere u zajednici da ostvaruju mnoštvo interakcija tokom realizacije obrazovnih praksi. Stvarajući kompleksnu, a sveobuhvatnu mrežu odnosa, gde svako ima svoje ravnopravno mesto u zajednici, omogućava se da participativnim tehnikama osmišljavamo, transformišemo i istražujemo obrazovne prakse sa svim zainteresovanim stranama uključenim u proces učenja.

Dakle, cilj ovog rada je da opiše moguće doprinose utopijskih zajednica participativnim praksama u obrazovanju.

Metodološki okvir

U radu je analiziran obrazovni sistem jedne od najvećih utopijskih zajednica današnjice, naselja Aurovil (Auroville) smeštenog na jugu Indije. Opis obrazovnog sistema sačinjen je sa obzirom na sledeće kategorije: opis društvenog konteksta, elementi i karakteristike obrazovnog sistema, funkcija/e obrazovnog sistema.

Slika o obrazovnom sistemu Aurovila opisana je na osnovu dostupnih podataka na zvaničnoj internet arhivi zajednice. Analizom sadržaja definisanih kategorija tragalo

se za opisima koji ukazuju na participativne obrazovne prakse u smislu kolektivnih napora u kojima su polaznici angažovani u izgradnji pravednog društva utemeljenog na socioekonomskim transformacijama, kao i ukidanjem dominacije promenom odnosa moći. Imajući u vidu da participativne obrazovne prakse bivaju utemeljene u vizijama egalitarnih društvenih odnosa, zajednici i demokratskom učestvovanju, učenje se odvija kroz deljenje ličnih iskustava, zajedničku analizu i akciju usmerenu na društvenu promenu (Campbell & Burnaby, 2001).

U nastavku teksta biće ukratko predstavljen sistem obrazovanja u Aurovillu, uzimajući u obzir istorijski razvoj obrazovnih praksi u ovoj zajednici.

Prikaz obrazovanja u Aurovilu

Aurovil je koncept idealnog grada koji je započeo kao eksperiment ostvarivanja jedinstva ljudske zajednice početkom tridesetih godina prošlog veka na području južne Indije. Istorija naseljavanja ovog mesta počela je 1968. godine. Tada je Majka, osnivačica grada, predstavila Povelju od četiri tačke, od kojih se druga direktno tiče obrazovanja: „Aurovil će biti mesto neprekidnog obrazovanja za konstantan progres i mladost koja nikada ne stari”.

Danas Auroviljani broje 2500 stanovnika iz 49 nacija. Poseban značaj za život, ali i razumevanje Aurovila je sama struktura grada koja je ciklično i radijalno raspoređena oko centra, tj. Matrimandira, što na sanskritu znači Majčin hram. Ovo svetište ne pripada ni jednoj religiji niti sekti, već ima spiritualnu vrednost. U zoni oko svetišta nalazi se područje mira, a na njega se nastavljaju zone kulture, mira, kao i rezidencijalna, industrijska i internacionalna zona, koje su okružene zelenim pojasom. Život u Aurovilu funkcioniše po principima samoodrživosti, svi radom doprinose održavanju i poboljšanju života.

Obrazovanje je osnova ove zajednice. Čitav prostor je premrežen mestima za učenje. Obrazovni sistem se sastoji od javnih tematskih biblioteka, istraživačkih centara, kulturnih centara, ali i složenog školskog sistema koji uključuje obrazovane institucije za decu od 2–6 godina, potom od 7 do 14 i od 14 do 19 godina, u sistemu su i

centri za učenje u zajednici za decu od 7 do 14 godina, škola u prirodi, fizičko obrazovanje. Obrazovanje odraslih je u potpunosti isprepletano sa školskim sistemom, te obrazovanjem dece. Pored škole, deca se uključuju u neformalno obrazovanje. Odraslina su stalno dostupni umetnički, spiritualni i istraživački centri. Konačno sistem formalnog obrazovanja zaokružen je univerzitetima.

Filozofija obrazovanja se temelji na neprestanom obrazovanju i konstantnom napretku, te čini fundamentalnu karakteristiku života u Aurovilu. To je neophodno da bi se postiglo pomeranje fokusa sa ličnih zadovoljstava na ciljeve čitave zajednice.

Razvoj školskog sistema leži u njegovom paradoksu. Prva škola koja je osnovana od strane Majke nosila je ime Poslednja škola, a potom su usledile Neškola, Super škola, Postškola. Ideja je da se na kreativan način isprovocira ideja da škola valja biti proširena na čitavu zajednicu, te da postane sama zajednica. Misija obrazovanja u Aurovilu odnosi se na pomaganje ženama i muškarcima da svesno grade sebe na istinitim osnovama, gradeći novi svet u kom su odabrali da žive zajedno ujedinjeni oko univerzalnih ciljeva.

Dakle, cilj obrazovanja je da se deca pripreme za neprekidno učenje i konstantan napredak. Pristup čoveku je holistički, te se poštuje njegova istinska priroda i uzajamni zakon razvoja. Integralno obrazovanje podrazumeva razvoj instrumenata uma, života i tela u odnosu sa unutrašnjim bićem, kao i otvaranju ka višim nivoima svesnosti.

Učenici se spremaju na neočekivano, odnosno da iskuse ono što još uvek ne postoji, da razmišljaju izvan predodređenih ideja, da se sreću sa novim izazovima na kreativan i kooperativan način verujući da je stvaranje novog sveta moguće. Ne postoji sertifikat koji to može potvrditi.

Kultura sinteze još jedan je od obrazovnih principa u Aurovilu, koji predstavlja mikro kosmos u svetu sukobljenih interesa i ideala. Potrebno je izgraditi kapacitete za pomirljivu harmoniju, koja će sve više biti značajna za svet. Potrebno je uspostaviti dijalog između kultura.

Obrazovanje mora biti deo drugačije ekonomske paradigme gde dajemo sebe umesto što želimo da dobijemo što je više moguće. Aurovil je društvo zasnovano na znanju, a znanje je kapacitet davanja smisla zajednici. Konačno obrazovanje mora da

služi mirnom traganju za problemima i rešavanju sukoba, kroz proces “prosvećenja”, a ne kažnjavanja. Takođe, znanjem se kolektivno upravlja gradom kroz proces samootkrivanja.

Diskusija i zaključna razmatranja

Aurovil na neki način predstavlja kritiku u praksi kroz uspostavljanje samoodržive međunarodne zajednice ukazujući na kontinuirane pokušaje traganja za alternativnim političko-ekonomskim modelima. Participacija i komunikacija su ključni elementi ovog procesa.

Obrazovanje je svakako konstitutivni element ovog društva, što se jasno očituje kroz drugu tačku osnivačke povelje. Škole čine okosnicu obrazovnog sistema. Formalni obrazovni sistem je samo početak celoživotnog obrazovnog procesa. Puna participacija u obrazovnim aktivnostima ostvaruje se dvojako. Prvo, težnjom za univerzalnim, svima dostupnim celoživotnim obrazovanjem.

Drugo, zajedničkim promišljanjem obrazovnih praksi. U zajednici postoji mnoštvo škola za sve uzraste počevši čak od 2 godine, pa do univerzitetskog obrazovanja. Mreža pomenutih institucija dopunjena je sa mnoštvom tematskih biblioteka, istraživačkih centara, kulturno umetničkih centara, kao i centar za sportsko obrazovanje, ali i život u prirodi. Otvorenost sistema i spremnost na eksperimentisanje je osnovna karakteristika obrazovanja u ovoj utopističkoj zajednici, što ukazuje otvorenost za participativne prakse u obrazovanju.

Rad se definiše u suprotnosti sa tržištem, a u jedinstvu sa obrazovanjem, ličnim, ali i kolektivnim-društvenim razvojem. Učestvovanjem u obrazovnim procesima gradi se kompleksna, samosvesna, zadovoljna individua koja razume svoju poziciju u društvu, prirodi, pa čak i univerzumu. Mogli bismo reći da su ciljevi obrazovanja u Arurovilu ekumenistički postavljeni. Tri elementa čine integralni pristup životu u utopijskim zajednicama, to su: obrazovanje, duhovnost i rad, koji su usmereni samo jednom cilju, tj. samoodrživosti zajednice.

Postojeće utopije na specifičan način predstavljaju otvorene sisteme utemeljene na participativnim obrazovnim praksama, koje bi mogle doprineti kontinuiranoj transformaciji teorija obrazovanja primenjenih u specifičnom okruženju, u kom učestvuju i interaguju svi zainteresovani članovi zajednice.

Literatura

- Auroville – Education and research* (2019). Auroville. Dostupno na <https://www.auroville.org/categories/24>
- Bell, B., Gaventa, J., Peters, J. (Eds.) (1990). *We Make the Road by Walking: Conversations on Education and Social Change*. Temple University Press: Philadelphia.
- Campbell, P., Burnaby, B. (Eds.). (2001). *Participatory practices in adult education*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Freire, P. (2007). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
- Halpin, D. (1999). Utopian realism and a new politics of education: developing a critical theory without guarantees, *Journal of Education Policy*, 14(4), 345–361.
- Halpin, D. (2003). *Hope and Education The role of the utopian imagination*. London: Routledge.
- Jarvis, P. (1993). *Adult Education and the state*. London, New York: Routledge.
- Jurić, H. (2005). Utopija, anti-utopia, post-utopia, utopija ili: utopija, filozofija i društveni život, *Arhe*, II, 3, pp. 217–225.